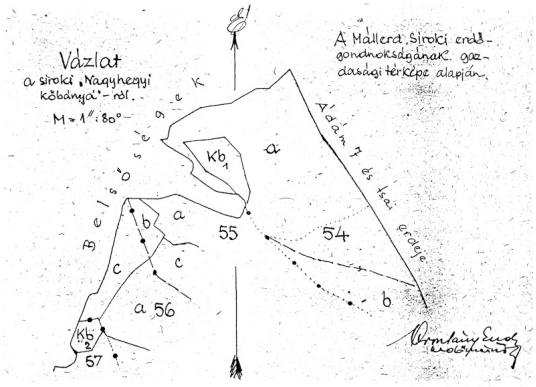
Írta: Zábrátzky Éva
2012. március 30. péntek, 08:12 - Módosítás: 2012. április 23. hétfő, 10:47

A sikroki kő felhasználása a XIX-XX. század folyamán

Sirok a Bükk és a Mátra találkozásánál fekszik, természeti adottságainál fogva a termőterület kevés, ám a riolittufa, és egyéb kőzetfajták könnyen bányászhatóak. A XIX. és a XX. század első felében a lakosság megélhetéséhez nagyban hozzájárult a kő megmunkálásából befolyó jövedelem. A környék falvainak népi építészete, a temetők képe máig őrzik a siroki mesterek díszesen kifaragott kőmunkáit. A siroki kőfaragás a közeli Tarnaszentmária és Verpelét kőiparával mutat rokonságot, ahol szintén működtek kőbányák és az igényesebb munkákhoz siroki követ használtak.

A siroki római katolikus plébánia Historia Domusában így említette meg a kőmunkásokat Kisléghy Nagy László plébános, 1991-ben: „*Az 1950-es évek eleje nagy változást hozott a sirokiak életében is. A községnek nagy része már nincstelen volt és summásnak mentek. Más része faragó és kőbányász, illetőleg kőfaragó volt. A környék sírköveit itt csinálták. Nagyhét szerdáján külön volt az ő gyónási napjuk. Kb. 40-en voltak. Ez a háború alatt és után már múlóban volt, a sírkövet nem faragták, hanem műkőből öntötték*
."

A környező hegyek adta lehetőség három fő iparág kialakulását hozta magával: kőbányászat, a barlanglakások, pincék kivágása: a kővágás, és a legtöbb szakértelmet kívánó munka, a kőfaragás. A barlanglakások kutatásával Bakó Ferenc foglalkozott kimerítően, ezért erre nem térek ki. [1]

A kőfaragás alakulására erősen hatott a „magasabb kultúra", a városok, valamint a nemesi, egyházi építkezések megrendelései, előképei. A falusi kőbányák, kőfaragók sokszor a nagy építkezések háttériparát adták, ám az egyes kőfaragó központok stílusa még ezen hatások ellenére is jól megkülönböztethető. A Mátra és a Bükk vidékének kőbányáiból Eger egyházi és világi építkezéseihez egyaránt szállítottak építőanyagokat, de a rendelkezésre álló adatok

alapján a siroki kőbányák a XX. század felújítási munkálatait megelőzően nem tartoztak ebbe a körbe. [2] Ez a tulajdonjogi viszonyokkal illetve a szállítási nehézségekkel magyarázható.

A siroki kőből előállított tárgytípusok készítését alapvetően meghatározta a kő minősége, faraghatósága, időtállósága. A hegyek és az abban rejlő kőzetek adta lehetőség kihasználását Viga Gyula a következőképpen értékeli: „… *a kővel való bánni tudás – geográfiai - kőzettani feltételek hatására - a népesség egyik alapvető alkalmazkodási formája*

,
kulturális válasza a hegyvidék táji kihívásaira
.”
[3]
A sirokiak megtanultak bánni a helyben található kőzetekkel, olyan színvonalra fejlesztették, hogy munkáik nem csak Heves, hanem Borsod és Nógrád megyében is elerjedtek.

A siroki kőbányák

EGER ÉS VIDÉKE IPARTESTÜLET

SEGÉDLEVÉL

A siroki kőbányászat eddig ismert első említését egy 1836-ban keltezett levél őrzi, amelyben a helyi plébános kérelmezi a leégett kántorlak és iskola helyreállítását. Az alapanyagot is meghatározza: „*mivel létezik ezen a helyen egy kőbánya*”, siroki kőből tervezték meg az épületet, melynek költségvetése a kő árát is tartalmazza.
[4]

Az 1837-es elkülönözési és tagosítási peres eljárás kapcsán is szerepel az egyik bánya. A per 1867-ben fejeződött be, a peregyezség alapján a *pincekúti kőbánya* közös maradt. [5]
Fényes Elek 1847-ben így ír róla: „
nevezetes kőbánya, melyből zöld, vörös és sárga színű köveket ásnak”
[6]

1895-ben Tolnay Festetich Andor gróf felhívására Magyarország bányáiról felmérés készült a megyei közigazgatási hivatalok segítségével, melyek beszerezték, és a Földtani Intézetnek elküldték a területükön fellelhető kőzeteket és a hozzájuk kapcsolódó legfontosabb információkat. A következő kérdésekre válaszoltak:

1.) A bányatulajdonos, esetleg a bérlő neve, lakása, és a bánya megnyitásának az éve?

2.) A bánya helyének pontos leírása, annak a községtőli távolsága és fekvése?

3.) A termelt kövek átlagos és maximális nagysága?

4.) Nyers vagy faragott állapotban miféle célokra használtatott a bánya kőzete eddigelé?”

A felmérés eredménye Schafarzik Ferenc 1904-es művében jelent meg. A Sirokhoz tartozó Kőkút-pusztáról két kőbányát említ a szerző, mindkettőből útkavicsozáshoz használt követ bányásztak.

Sirok község határához három, szürkésfehér dácittufát termő bányát sorol:

1.) A község DK-i oldalán, attól mintegy 50 méternyi távolságban, a mátrai vasúttól 2 km-re fekvő bánya gróf Károlyi Mihály debrői uradalmához tartozott. A tájékoztatás szerint 1884-ben nyitották meg, a felmérés idején Tóth János bérelte. A kifejtett sziklák több köbméter nagyságúak is lehettek, az évi termelést 800-1000 köbméter körül mozgott. A kő minőségét így jellemzi Schafarzik: „ *Ezen kőzet igen jól faragható, minélfogva különböző építészeti célokra használható. Faragnak azonban belőle kereszteket, szobrokat és sírköveket is.”*

2.) Hasonló követ bányásztak a község DNY-i oldalán, az 1893-ban nyitott kőbányából is, ami szintén gróf Károlyi Mihály tulajdona volt. Évente kb. 2-300 köbméter építőanyagot szolgáltatott.

3.) A harmadik kőbánya községi tulajdonban volt, a falu ÉK-i végén, az egri országút mellett, 1892-ben nyitották meg. Ennek a bányának az évi termelése 250 köbméter körül mozgott, építési, valamint útjavítási célokra használták. [7]

Schafarzik művében a bányák megnyitását későbbre datálják, mint ahogy az ezt megelőző források tanúsítják. Ennek oka, hogy a bányák hivatalos engedélyeztetése csak 1884.-től, az ipartörvény megalkotásától kezdve kötelező. (1884. évi XVII. Tc. 30 §) Ezt megelőzően az állami szervek nem felügyelték a bányaművelés munkavédelmi körülményeit.

A Borovszky féle vármegye-monográfia Sirok leírásában kiemeli a kőből élő iparosokat, és munkájuk alapanyagát, a homokkövet: *„A község határában kőbánya van, s a lakosság kőfejtés sel és durvább kőfaragó munkával foglalkozik*
.” „
Az erdei mellékhasználatok között említésre méltó a kőkúti gőzzúzóval berendezett kavicsbánya és a siroki homokkőbánya, mely felépítményekre értékes faragott kőanyagot szolgáltat.”
[8]

A bányákat az első világháború után államosították, melynek során kincstári tulajdonba került Sirok legjelentősebb bányája. 1948-ban az akkori bérlő, Sirok Nagyhegyi Fehérkőbánya Kőfaragók Szakszervezete üzembetartási engedélyt kért a bányaművelés folytatására. A szakszervezet kérvényében úgy szólnak a bányáról, mint „*ami emberemlékezet óta üzemben van* ”, csak a korábbi telependedély az idők során megsemmisült. Az engedélyt biztonsági feltételek fenntartásával adták meg: Robbantás a bányában nem folytatható, a felső peremrészét el kell keríteni, meredej, és nagyméretű falak kiképzése, és az alábányászás szigorúan tilos…
[9]
A biztonsági előírásokat nem tartották be az üzemeltetők, mint ahogy ez kiderül az Iparfelügyelőség 1940-50-es években végzett ellenőrzéseiről szóló jelentésekből, melyekben az észlelt hiányosságok megszüntetésére fölhívta a figyelmet. Többször kifogásolták a bányafal meredek kiképzését, a korlátok és a magasabb falakon dolgozó kőfejtők kötéllel való kibiztosításának hiányát. A tiltás ellenére is robbantottak a bányákban, a munka megkönnyítésére. Az Iparfelügyelőség által ellenőrzött 4 bánya:

1) Borics g. János kőbányája

2) A Siroki Várkörnyéki Legelőtársulat kőbányája, ami engedély nélkül működött, ezért meszüntették,

3) Sirok Nagyhegyi Fehérkőbányák Kőfaragók Szakszervezete kőbányája,

4) Jebelóczki József és társa kőbányája. [10]

Vincze József kőfaragó, aki a falu utolsó, hagyományos kőfaragáshoz értő mestere, öt kőbányát sorolt fel, ami a 20. század 40-es 50-es éveiben még működött. Ezek közül három beazonosítható a fenti forrásokból megismert bányákkal.

1.) Nagy bánya: A Nagy-hegy oldalában a legnagyobb, és a legjobb minőségű kővel rendelkező bánya. Ezt a hagyomány szerint az olaszok kezdték el bányászni, a parádi Cifra-istállóhoz szükséges terméskő beszerzése végett. /Ez 1875 körül épült. Főleg innen kerültek ki a faragásra alkalmas, jobb minőségű kövek. A kollektivizálás idején a Tsz részévé vált a bánya, az esztergomi bazilikához is innen szállították a köveket. Azonos a Károlyi birtokához tartozó bányával, amit a XX. század elején Tóth János bérelt.

2.) Szabási bánya: Szintén jó minőségű kővel bírt, ám nem működött olyan sokáig, mert nem volt olyan szakszerűen feltárva, mint a nagy-hegyi bánya.

3.) Pincés kúti bánya: Rövid ideig működött a XX. század során, mivel a szakszerűtlen

bányaművelés miatt halálos baleset történt. Nem tartották be a fokozatosságot, a lépcsőzetes kitermelést, minél hamarabb a jobb minőségű kőhöz akartak jutni. Az 1960-as években a helyi KTSZ is bérelte. Azonos a korábbi községi tulajdonban lévő bányával.

4.) Gorgányos: Vincze József kezdte a bányászatot, a szomszédban Tóth Miklós bányászott nagy létszámmal. Ez egy kisebb kőbányának számított a falu határában.

5.) Cigány- bánya: a cigánysornál..

A jelenleg ismert források alapján tehát csak 1836-ig visszamenőleg ismerjük a bányák múltját, ám valószínű, hogy a siroki kőbányászat sokkal nagyobb múlttal rendelkezik, hiszen a XVIII. században épült templom és a plébániaház is siroki kő felhasználásával épült.

A széles körben ismert „siroki kő” mellett horzsakövet is bányásztak a siroki vár alatt található területen a XIX.-XX. század fordulójáig. A lyukacsos szerkezetű kőzetet súrolásra, tisztításra használták az asszonyok. [11]

Mára a kőbányászat Sirokban teljesen megszűnt, a kőbányák elhanyagoltan állnak a falu határában. A siroki kőhöz nagyon hasonló minőségű a Tarnaszentmária kőbányájában fellelhető dácittufa, amit most is bányásznak, bár az igényeknek megfelelően meglehetősen kis mennyiségben.

Bányászat

A kő kitermelését, fejtését képesítés nélküli férfiak végezték, akiknek mintegy mellékfoglalkozásuk volt a bányászat. A Pétervásárai Járás iparlajstromában az 1936-1957 közötti időszakból mindössze 5 kőfejtő szerepel, aki engedéllyel dolgozott. (melléklet)

A szegényebbek, kis földbirtokkal rendelkezők vállalkoztak erre a nehéz munkára. Főleg a nyári időszak volt alkalmas a bányászatra, télen esetleg falköveket állítottak elő. A bányászatot a fölösleges föld, apró kövek, kavicsok, vagyis a meddő letakarításával kezdték, amit napszámosok végeztek. A kő lehasítása, illetve a nagyolás már több szakértelmet kívánt, ezeket a munkafolyamatokat már gyakorlottabb emberek végezték. A jó minőségű kő a fenéken helyezkedett el, a faragásra alkalmas követ *szerszámkő*nek nevezik. A felső rétegekből kitermelt köveket építkezéseken, falazathoz használták fel. A bányákban lépcsőzetesen haladtak az alsóbb rétegek felé, ha ezt a szabályt megszegték, hogy gyorsabban juthassanak az értékesebb szerszámkőhöz, balesetekhez vezethetett. A falkő kitermeléséhez robbanóanyagot is használtak a gyorsabb eredmény elérése érdekében.

A *szerszámköveket* a kőfaragó mesterek méretre rendelték meg a bányából, a kő szabályos formáját *nagyolás*sal érték el, amit még a bányában elvégeztek. A kövek lehasításához csákánnyal lyukakat vágtak a kőbe, és vasékekkel (2. ábra. 21-22), lassan haladva fejtették le a követ. Legelőször vízszintesen felszabadították az alját, majd függőleges irányban szabták le a kívánt méretet. A kő szerkezetét a különböző színű és keménységű rétegek miatt fához hasonlították: „ *A kőnek olyan a szála, mint a fának: ahol sűrűbben vannak, oda kellett ütni* .” Az ékeket kb. 10-15 cm-re ütötték, minél sűrűbben ékeltek, annál pontosabb volt a hasadás. Fontos volt, hogy óvatosan, lassan, több szakaszban verjék be az ékeket, mert különben a kő elhasadhatott rossz irányba. „ *Még cigarettát is szívtak- Na, szívjunk el egy cigarettát, addig hadd húzzon* !” A lebányászott nagyobb sziklákat a megrendelők kívánsága szerinti méretre hasonló módszerrel darabolták. A kő elmozdításához vas feszítőrudat, *stangát* (2. ábra. 1)használtak. A mozgatáshoz fából készült görgőket helyeztek a kőtömbök alá, az átfordítására pedig *klocfát ,-* szögletesre fűrészelt puhafa eszközt - alkalmaztak.

A kőfaragók csak akkor bányásztak, ha a bánya nem tudta biztosítani a kívánt mennyiséget, illetve, ha saját maguknak akarták kiválasztani a követ, annak minősége alapján. A kő szállításához - ha a kőfaragónak nem volt lova, szekere- fuvarost fogadott. Lovas kocsikkal fuvaroztatták az elkészült termékeket is. A szekerek kb. 4-5 mázsa kő szállítására voltak alkalmasak.

Az utolsó „élen járó bányász” Mata Sándor, és Mata Lajos testvérpár volt.

A kőfaragók

Sirokban a 20. század első felében kiugróan magas volt a kőfaragók száma. Az utolsó, terméskő-megmunkáláshoz értő kőfaragó, Vincze József összesen 32 kőfaragót tudott felsorolni, akiket ő még személyesen is ismert. Ezek az iparosok ellátták a környező falvakat termékeikkel, a siroki kőből készült épületmunkákkal, sírkövekkel, kővályúkkal. A tehetősebb megrendelők számára Budapestről megrendelt anyagból márvány síremlékeket is készítettek.

A munkamegosztás területenként történt, minden kőfaragónak megvolt az a falu, ahová dolgozott. Pétervására, Istenmezeje, Parád, Bodony, Recsk, Mátraderecske, Mátraballa, Debrő, Kápolna, Tófalu, Kál, Bükkszenterzsébet, Tarnalelesz, Ivád, Arló, Domaháza településekre szállítottak. A megrendelést úgy szerezték, hogy faluról falura jártak, reklámozva a termékeiket. A XX. század első felében Udvari József kőfaragó kerékpárral 3-4 napon keresztül járta körbe a településeket, megrendeléseket gyűjtve. Ezt többen is megtették, ha a munka fogyni kezdett, különösen az ősztől tavaszig terjedő időszakban. A konkurencia nagy volt, ez ellenségeskedésekhez vezetett, különösen, ha egymás területét nem tisztelték.

A népszerű, befutott műhelyekben a mesterek 3-4 segédet is alkalmaztak, de volt olyan is, aki egyedül dolgozott, a család segítségével. A mester a segédeket négyzetméterre, *akkordba* fizet te, ami serkentette a munkavégzés tempóját. Nők is dolgoztak a kőfaragók mellett, ők sírkövek csiszolását, a márvány fényezését végezték. Filccel hordták fel a fényezőt, kénvirágpor és só keverékét. A terméskő és márvány sírkövek csiszolását különböző durvaságú csiszolókövekkel végezték, a durvábbal kezdték, a finomabbal végezték. A festett sírkövek, szentek színezése, a betűk festése, aranyozása is a női munkák közé tartozott.

Téli műhellyel a többség nem rendelkezett, általában nyáron dolgoztak. Ezért mondták a kőfaragókra: „Nyári bárók, téli koldusok”. Abban az esetben, ha mégis el kellett végezniük a megrendelt munkát télvíz idején, a nyári - konyha szolgálhatott ilyen célra.

A kőfaragók szerszámai

Alb Miklós kőfaragó szerint: „*2 vésővel, meg egy fabunkóval meg lehet csinálni egy templomot*”. Bár ezek a legfontosabb eszközök, egy mester szerszámkészlete ennél jóval gazdagabb volt. A máig alkotó Vincze József a következő szerszámokat használta, használja a terméskő megmunkálása során:

- Kalapács (19), fabunkók (12)
- Csákányok: *baltás csákány* (15)*, spicc-csákány* (16) *, krengli* (fogas balta)(17-18)
- Vésők: *vonalhúzó* (8-9)*, salér véső* (6-7)*, fogas véső* (2-5)*, spiccvéső* (10) *, holker véső* (11) (a homorú formákhoz)

- Az arányok, méretek meghatározására használatos eszközök: *körző* (13)*, vinkli* (derékszög)

- A kő mintázására használatos eszközök: *stokhammer* (szemcséző kalapács) (20)*, pekhammer* (19)
.

- A *kőgyalu* a sima felületek kialakítását szolgálta.
- *Kőfaragó szék* (23)- egylábú ülőalkalmatosság, ami nem akadályozta a mozgásban az alkotót, könnyen hozzáférhetett a faragandó felületekhez.

A szerszámokat a múlt században már Budapesten vásárolták, ám a mindennapos használat közben megkopott vésőket, csákányokat a helyi kovácsnál életztették. Esténként beadták a szerszámokat, másnap reggel pedig átvették ezeket, és ezekkel folytatták a munkát. A véső használatánál fontos volt, hogy nagyon éles, és egyenes élű legyen a szerszám. A XX. század közepén három kovács is volt a faluban, akik ellátták ezt a munkát: élezték, és edzették a nagy

terhelésnek kitett eszközöket.

Alapvető szerszám volt a fabunkó, ami az állandó használat miatt szintén állandó javításra, gyakori cserére szorult. Ezeket helyi mesterekkel készíttették. A legalkalmasabb a gyertyánfa tövéből készített fabunkó volt, ez volt a legkeményebb fa, ami elérhető volt a sirokiak számára. Fontos volt, hogy száraz fából készüljön, mert a nyers fából készült hamar elrepedt. A fabunkó a fém vésővel való érintkezés során *beverődött,* elkopott. Ezeket utánafaragták, de veszített a súlyából. Állandó munkavégzés mellett, még a legjobb minőségű fabunkó is csak egy hónapig tartott.

A munka fázisai

A kőfaragás terminológiája német eredetű szavakból áll, annak ellenére, hogy az olasz kapcsolatot tartják erősebbnek a mai napig.

A megközelítően szabályos hasáb alakú kőtömböt először *abcentba* vették, azaz igyekeztek egy vízszintes felszínt kialakítani, hogy egyik sarok se legyen lentebb mint a másik. Az első sík felület kialakítása azért is különösen fontos, mert ez a kiindulópont és a viszonyítási alap. Gépek hiányában a vízmérték és a
vinkli
(derékszög) használata mellett is jó szemmértékkel kellett rendelkeznie a mesternek az arányos munka kialakítása érdekében.

A második fázis a *vonalhúzás,* vagy *slógolás,* amit vésővel végeztek, lényegében egy keretet alakítottak ki, abban a magasságban, amit szerettek volna elérni. A
fogas vésővel
akkor dolgoztak, ha sokat kellett levenni, ez nem szakította úgy a követ, mint a sima véső, amivel csak vékony rétegeket lehetett egyszerre eltávolítani. A keretbe eső részeknél

fokozatosan mindig finomabb felszínre törekedtek: először
spicccsákánnyal,
majd
krenglivel
faragtak le egy-egy réteg követ, míg elérték a körbefutó vonal szintjét. A lábazatokhoz, kerítésekhez felhasznált faragott köveket gyakran hagyták a durvább megmunkálási fázisban. A kőfelszín mintásra faragását
színfaragás
nak nevezték.

A teljesen sima felszínt csiszolókövekkel érték el. A sírkövek, vázák formáját ilyen, teljesen simára *tisztázott* kőlapra rajzolták meg, mielőtt a vésőkkel nekiláttak volna a finomabb minták kialakításához.

A munkálatok során a kőben lévő hibák, zárványok gondot okozhattak. Az alapnál keményebb kvarc-kavicsokat *ördögkavicsnak*, vagy *ördögtojásnak* nevezték, mivel tönkretette a legélesebb vésőt is, Ezeket kalapáccsal távolították el. A bányászok nagy méretű ördög -kavicsokat is találtak, ami súlyosabb volt mint a tufa, így a savanyú káposzta lenyomtatására használták ezeket. A puha, homokos rész, a
tapló
is a kő hibája volt. A kieső részek helyén keletkezett lyukakat cement és kőőrlemény keverékével pótolták ki, eltüntetve a hiányokat. A kívülről nem látható kőben lévő repedésekre, nagyobb hibákra a kőfaragók tudtak következtetni: kalapáccsal megkopogtatták a kőtömböt, a hangjából állapították meg, hogy alkalmas-e a faragásra.

A szállításhoz a lovas kocsikat szalmával bélelték ki, ennek ellenére előfordult, hogy a kereszt, sírkő sérült, eltört. A törést a mester úgy javította ki a helyszínen, hogy vascsapokat vésett a kőbe, és agyaggal ragasztotta össze. Az agyagot a falu határában bányászták.

A kőből lepattanó szikrák, a kőpor szemgyulladást okozhatott, esetleg belefúródhatott a kőfaragók szemébe. A szem ilyen jellegű betegségeit rákszemmel gyógyították, ami az idegen anyagot összegyűjtötte a szemből- a hagyomány szerint. [17]

A kőfaragók készítményei

Sírkövek

A sírkövek azok a kőmunkák, amelyeket a leghosszabb időn keresztül állítottak elő, a közösség szükségleteinek, ízlésének megfelelő formában. A síremlékek készítési mechanizmusába került be elsőként a műkő, ami aztán teljesen kiszorította a terméskövet.

A XIX. sz.-ból megmaradt, valamint a XX. század első felében készült síremlékeknek leggyakoribb típusai: az *oszlopos kereszt,* a *szimpla kereszt,* és a *dupla kereszt.* A síremlékek három részből álltak: az alapot félig földbe ásták, ez biztosította a stabilitást. Erre helyezték a *saskövet,-*
amit most lépcsőnek neveznek. A saskő lehetett tagozatos formájú, ehhez rögzítették a sírkövet: vascsapot vésték a tagokba, és agyaggal, később cementtel ragasztották össze az egyes részeket. A sírokat alacsony terméskő keret vette körbe.

Az oszlopos kereszteken ábrázolt oszlopformák rokonságot mutatnak az építészetben is megjelenő klasszikus oszlopfőket utánzó díszítéssel. Az elhunyt adatait, a hozzátartozók búcsúszavait vagy a sírkő anyagába, vagy belehelyezett márványtáblába vésték, ami időállóbbnak bizonyult, mint a siroki kő. A felirattal ellátott felület fölött gyakori a szomorúfűz ábrázolás, a vésett kereszt. A síremlék tetején a faragott kereszt középpontját pedig domború faragású korpusz, Krisztus fej, vésett kereszt, vagy Krisztus monogram (IHS) díszíti. A fából faragott fejfák jellegzetes motívumaival is találkozhatunk: a régebbi sírköveken rozetta díszítéseket alkalmaztak.

A kereszteket szokás volt ezüst, illetve szürke színű festékkel lefesteni, amivel tartósabbá akarták tenni az emléket, illetve a figurális díszítményeket színes festéssel kiemelni (pl.: borostyánlevelek - zöld, szív - piros, szomorúfűz - arany).

A temető kereszt, valamint obeliszk alakú sírkövei országszerte elterjedt formákkal egyeznek, a kőfaragó mintakönyvekben is szerepelnek. Az obeliszk alakú emlékeket is katolikus jelképekkel, kereszttel, IHS monogrammal díszítették. A sírkövek minden típusánál előfordulnak

az elhunyt arcképét őrző porcelánra rögzített fényképek, amit a mesterek Budapesten készíttettek el a megrendelő által hozott fényképről, helyben nem tudták ezeket elkészíteni.

Kisebb számban készültek olyan egyedi sírkövek, melyeken Jézus Szíve, Szent Antal, illetve Pieta szobor szerepel. A temetőben egyedülálló a félbetört tölgyfát ábrázoló síremlék, ez a típus Parádon nagyobb számban fordul elő, táblával kiegészítve.

A ravatalozó előterében lévő két síremléket Tóth Miklós az 1920-as években faragta. Unokája Agócs István kezdeményezésére 2002-ben felújították, védett helyre helyezték. A kisgyermekek sírját jelölő szobor és az angyalalak a fent leírt tölgyfa emlékkel egyetemben a városi műhelyek, vagy a kőfaragó mintakönyvek hatását jelzik, idegenek a falusi temetők képétől. A parádi temető számos ezekhez hasonló polgári jellegű siroki készítésű sírkövet őriz, az 1920-30-as évek környékéről, Hornyák Sándor, Tóth Miklós és Udvari József nevével megjelölve. Tóth Miklós saját síremlékét is elkészítette: egy egész alakos szobrot faragott önmagáról /1972/. Ilyen rendhagyó síremlék Borics Pál szobra is, ami édesanyját ábrázolja /1961/.

A mesterremeknek számító *emlékek*re a készítő belevéste a névjegyét, mellyel egyrészt magát reklámozta, másrészt előírás volt: az adószedő hatóságok is nyomon tudták követni a készítők forgalmát.

A betűk véséséhez nem használtak sablonokat. Ha nem szerepelt a készítő neve a sírkő oldalán, a kővel foglalkozók akkor is felismerték a saját és az ismerős kőfaragók munkáit a betűvésés jellegzetességeiről. Olyan tipikus írásmód volt ez, mint a kézírás. A betűket fekete, vagy arany színű festékkel emelték ki. Ezt a munkát szerették a kőfaragók, jól megfizették őket érte.

A siroki temetőben nem jellemző a sírversek megjelenése, de a környező falvak megrendelőinek kérésére a kőfaragók bibliai idézetet vagy nyomtatott sírvers- gyűjteményből kiválasztott sorokat vésték. A Királyi György kőfaragó által használt sírvers-gyűjtemény bejegyzéseiből kiderül, hogy hová, kinek a sírjára kérték a megjelölt idézetet. /Az 1910-es években nyomtatták a könyvet / Nagy Tibor sírjára, Istenmezejére a következő idézetet kérte a megrendelő:

„ Nem okozott soha nekünk,

Csak egyszer bánatot:

Elment fiatalon fehéren

S fekete gyászt hozott” [18]

A második világháború után, a műkő használatának megjelenése ellenére is állítottak siroki terméskőből faragott síremlékeket, a korízlésnek megfelelően rózsákkal, pálmaágakkal, stb. A technika ekkor még nem változott, csak az emlékek külső jegyei alakultak át.

A megrendelők a temetőben választották ki a kívánt formát, esetleg kisebb változtatásokat javasoltak. A modern formák elterjedésével a rivalizálás feltűnőbb volt. A megrendelők arra törekedtek, hogy minél egyedibb legyen, „olyan, ami még nem volt a temetőben.”

A vallási élethez tartozó kőmunkák

A siroki kő XIX. századi térhódítását jelzi, hogy a század elején a Siroki Plébániához tartozó településeken a fakeresztek helyére a közösségek, illetve a tehetősebbek kő keresztet állíttattak. Sirokban 1838-ban a falu határán kívül a Terpes felé vezető szekérút mellett cserélték le a régi fakeresztet kőkeresztre, a falu közköltségén. [19] Ugyanezt a keresztet 1913-ban ismét meg kellett újítani, eddig tartott az előző. A régi, roskadozó kőkeresztet lebontották, köveit az új tövében elásták.
[20]

1933-ban a Darnó- alján, a Tarna- híd mellé állíttatott kőkeresztet Dudás János, mára a díszítése és a felirat teljesen elkopott. [21] Ez a kereszt szerepel a siroki várrom előterében, Rochbock 1860 körül készült metszetén is. [22]

Jelenleg a faluban, illetve a falu szélén négy kőkereszt áll, kettő pedig a temetőben. A keresztek készítőjét csak egyetlen esetben jegyezték fel: 1863-ban az Eger felé vezető út mellé Berta János faragott egy keresztet a Megváltó képmásával. [23] A kereszt ma is áll, ám a corpus már megsemmisült, helyére az utódok fém testet helyeztek.

A kőkúti elágazásnál lévő keresztet 1879-ben Spányik Mátyás állíttatta. A keresztállítások fogadalomból, illetve hozzátartozó emlékére történtek, emellett kegyes alapítvány létrehozására voltak kötelezve a keresztek jövőbeli fenntartására.

A temető 1927-ben állíttatott keresztje a terpesi út mellett álló 1913-as kereszttel azonos szerkesztésű, az alakok megformálása, a keresztvégek karéjozottsága hasonló, valószínű, ugyanaz a kéz készítette mindkettőt. A temető másik keresztjét az idő már teljesen tönkretette, felirat nem olvasható rajta.

Sirok képéhez hozzátartozik a templom lépcsője előtt álló Nepomuki Szent János szobor, amit Borics István végrendelete szerint, az általa hagyományozott pénzből készíttettek el 1822-ben. A szobor festve volt készítésétől 2000-ig, amikor felújították, azóta a kő természetes színében látható. A szobor készítője nem ismert, abban sem lehetünk biztosak, hogy siroki mester művéről van szó.

A parókia mellett állt valaha Berta János 1859-ben készült Szűz Mária szobra, aminek nyoma veszett az idők során. Az 1950-es évek végén, 60-as évek elején az útépítés miatt lebontották a fülkében elhelyezett szobrot, nem tudni, hová került.

Temetői és út menti nagykereszteket is szállítottak a környező és a távolabbi falvakba is. Udvari József 1942-ben készített nagykeresztje az arlói régi temetőben áll.

A lakóházak falfülkéiben Jézus és Mária arcképét, illetve kis méretű szobrait is kifaragták terméskőből. A Széchenyi út 34. alatti ház domborműveit Berta Lajos készítette 1910-ben.

Kő az építkezésben

A népi építészetben a kőfalú házak megjelenése a XVIII. századra tehető. A Mátra és a Bükk vidékén a kőből épült házak aránya 1910-ben meghaladta a 20%-os országos átlagot, itt 26% volt a kőfalú házak aránya. Ez azt jelentette, hogy egyes falvakban az épületek 100% -át tették ki a kőházak, mint pl. Tarnaszentmárián. [24] Sirok kb. 30 km-es körzetben látta el a vidéket épületkövekkel, főleg északi irányban, hiszen a déli irányban több bánya határt szabott a siroki kő terjedésének: Tarnaszentmária, Demjén. Az alapozáshoz és a falazathoz alaktalan, megmunkálatlan követ használtak, csupán a lábazat volt szabályos alakú, un. kváder-kőből, vagy számozott kőből rakva. (A számozott kövek az előre meghatározott nagyságú területre kifaragott, sorrendet számokkal jelölő falelemek.)

Terméskőből készítettek lépcsőket, ablakkereteket, tornácoszlopokat, kéményeket. A házak, kerítések oldalát durvára faragott kváderkövekkel rakták ki. A több elemből álló készítményeket a kőfaragó szállította-szállíttatta a helyszínre, az ő irányításával rakták össze a megfelelő helyen.

A kőkerítések korai változata a szabálytalan kövekből rakott kőfal, melynek a tetejét is laposra faragott terméskővel fedték le. Ez a szabályos kövekből rakott újabb formákra is jellemző, ám a kőfalak helyét az alacsonyabb, felül falécekkel, vagy fémrácsozattal kombinált típus vette át. A kapuoszlopok tetejét nem díszítik faragott gombokkal, egyedül a faragott oroszlán jelenik meg oszlopdíszként./ Rákóczi út 9./

A tornácoszlopok készítésének kezdeteit Bakó Ferenc a XVIII. századra teszi, ám a széles körű elterjedés szerinte is - a helyi hagyománynak megfelelően - az 1875 körüli években indult

meg. [25] A tornácoszlopok klasszikus stílusát az olasz kőfaragók hatásaként értékelik a helyi mesterek. A feltételezést, a közösségi emlékezet hitelességét támasztja alá a Cifra istálló vörös márványból faragott oszlopa és a Sirok egykori Vöröshadsereg út 35. szám alatt épült paraszthá oszlopain körbefutó dudoros díszítősor között megfigyelhető azonosság is. [26]

Az oszlopok három darabból álltak: alsó és felső kapiter, a kettő között helyezkedett el az oszloptest. A felső kapiterek díszítései a ión, dór és korinthoszi oszlopfők formáira emlékeztetnek, a díszesebb, csigás változataik között nincs két tökéletesen egyforma. Az oszlopok hengeres, vagy négyzetes testtel készültek, a díszítést körben megfaragták. A 19. század végén, a kezdeti időszakban a földszinttől a tetőig nyúló méretben készítették, amit aztán egy rövidebb típus váltott fel: a tornác könyöklőjétől kiindulva.

A siroki oszlop az 1890-1940 közötti időszakban széles körben elterjedt. Olyan távoli településekre, mint Hatvan, Fegyvernek vagy Kazár eljutottak ezek a jellegzetes termékek. [27]

Az oszlopfők puhább kőből készültek, mint a sírkövek. Általában a kő természetes színében hagyták, inkább az egyszerűeket meszelték le. A most meglévő oszlopok többsége le van festve, vagy meszelve. Készítésüknek a II. világháború szabott határt, utána már csak elvétve készítettek ilyet, esetleg a kőfaragók, saját házaikra.

A kéményeket hasáb alakú, vésővel átfúrt kőtömbökből készítették, oldalukat durván mintázták, a legfelső kalapkövetkörbefutó faragással díszítették. Ezek a fúrt kémények Sirok kőfaragóinak jellegzetes termékei, emellett tartósabbak, stabilabbak mint a téglából épített társaik. A fúrt kémények előtt a kőkéményeket faragott kőlapokból kapcsolták össze, a tetejére 4 lábra kőlapot helyeztek, ez volt a fedlap. [28] A máig használatban lévő kémények alkalmasak a technikai újításokra is: a gáz bevezetése után alumínium bélést kaptak egyes házaknál.

Az 1920-as évektől az 50-es évek közepéig terjedő időszak jellegzetes, díszítő funkciójú épületeleme a tetőket díszítő zárókő, vagy *őrkő,* amelyeken a ház építésére vonatkozó adatokat tüntettek fel: a készítés évét, és a tulajdonos nevét. A barokkos formára faragott vastag kőlapok díszítése egyedi: kereszt, virág, nap motívumokkal látták el a megrendelő kérésének megfelelően.

A lakóház belső terében is megjelent a kő, mint kőlócák, kemencék alkotóelemei. A Petőfi út 11. szám alatti házban a fából készült saroklócát kő lábazat tartja.

A hagyományos parasztházak száma a faluban egyre csökken, a régi házak kőoszlopait, faragott elemeit régiségkereskedőknek adják el, de még mindig meghatározzák a falu képét a jellegzetes kőkémények, őrkövek.

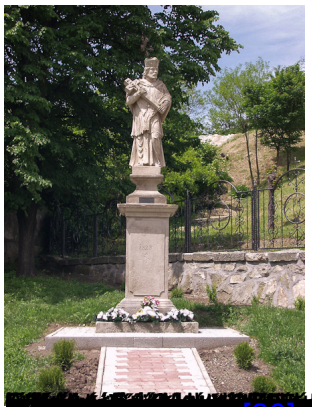
Kő a gazdasági életben

A kőfaragással foglalkozó falvakban amit csak lehetett, mindent a könnyen elérhető terméskőből készítettek: az állatok számára itatót, vályút, a barlang- istállókban a jászolt.

A kutakat teljes mélységükben faragott kőlapokkal rakták ki, a *kútravást* négy darab szögletes faragott kőlap alkotta, amit fémpántokkal kapcsoltak össze. A faluban általában a kerekes kútforma volt elterjedt, tetővel fedték be a kút fölött lévő szerkezetet.

A borvidékeken a pincék szellőzőnyílásait kőfaragók által készített kéményekkel fedték le.

Összegzés

IRODALOM

Rövidítések

BA= Bakó Adattár, Dobó István Vármúzeum, Eger

ENA= Ergri Néprajzi Adattár, Dobó István Vármúzeum, Eger

EFL= Egri Főegyházmegyei Levéltár

HmL= Heves Megyei Levéltár, Eger

BAKÓ Ferenc

1972 Kőházak és barlanglakások Észak-Hevesben. In: Az Egri Múzeum Évkönyve VIII-IX. 325-432.

1978 Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén 61-65.Budapest

1985. Népi kőépítkezés a Kárpát-medencében. Agria XXI. 235.

BOROVSZKY Samu

1909 Heves vármegye 74. és 247.

CSIFFÁRY Gergely

1996 Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében 76. Eger

FÉNYES Elek

1847 Magyarország leírása I-II. Pest 242.

GÖNCZI Ferenc

1905 Az emberi betegségek és gyógyításaik a göcselyi s hetési népnél. Ethnographia XVI. 347.

HÁLA József

1995 Ásványok, kőzetek, hagyományok Budapest 189-210.

JUHÁSZ Antal

1991. Kőfejtés, kőbányászat, kőfaragás. In: Magyar néprajz III. Budapest 620.-621.

LÉNÁRT Andor

1983. Eszterházy Károly püspök VIII. század végi építkezéseinek háttériparáról . In: Agria XIX. Eger.190-196.

SCHAFARZIK Ferenc

1904 A Magyar Korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. Budapest 128-129.o

SOÓS Imre

1975 Heves megye községei 1867-ig . Eger. 438.

VIGA Gyula

1985 Kőmunkák egy Bükkalji faluban Debrecen

---

[1] BAKÓ Ferenc 1972. 325-431.

[2] LÉNÁRT Andor 1983. 190-196.

[3] VIGA Gyula 1985.7.

[4] EFL 1835/1836

[5] SOÓS Imre 1975. 438.

[6] FÉNYES Elek 1847. II. 242.

[7] SCHAFARZIK Ferenc 1904. 128-129.

[8] BOROVSZKY Samu 1909. 74. és 247.

[9] HML XXI-15/6, 1889/1948

[10] HML XXII-372/16,

[11] CSIFFÁRY Gergely 1996. 76.

[12] BAKÓ Ferenc 1972. 354.

[13] HÁLA József 1995. 189-210.

[14] EFL 1179/1859

[15] BA 35/7

[16] HML IV-416/268.

[17] A rákszem használatáról: GÖNCZI Ferenc 1905. 347.

[18] ENA 3591-2005

[19] EFL 1171/1838

[20] EFL 5503/1913

[21] EFL 481/833

[22] DIV TDGY 2005.2.1

[23] EFL 727/1863

[24] BAKÓ Ferenc 1978. 61.-62.

[25] BAKÓ Ferenc 1985. 235.

[26] BAKÓ Ferenc 1978.64-65.

[27] BAKÓ Ferenc 1972. 354.

[29] JUHÁSZ Antal 1991. 620.-621.

[30] HmL IV-421/1

[31] HmL IV-421/3

[32] HmL IV-421/2